

سفر آب روی زمین

آب در زندگی ما چه اهمیتی دارد؟

آب مهم‌ترین عامل حیات است. همه موجودات زنده برای ادامه زندگی به آب نیاز دارند. ما نیز در زندگی روزمره برای شستن دست و صورت، مسواک زدن، وضو گرفتن، تهیه غذا و... به آب نیاز داریم. همچنین برای کشاورزی، فعالیت‌های صنعتی، ساختمانی و غیره وجود آب لازم و ضروری است. در این فصل با نقش و اهمیت آب در زندگی بیشتر آشنا می‌شوید.

یعنی با اینکه آب در کره ی زمین فراوان است ولی به طور یکنواخت در زمین پراکنده نشده و در دسترس همگان نیست

آب، فراوان اما کمیاب

آیا می‌دانید منشأ آبی که استفاده می‌کنید از کجاست و چگونه تأمین می‌شود؟ چرا باید در مصرف آب صرفه جویی کنیم؟
امروزه کم آبی در جهان به صورت یک مشکل اساسی مطرح است. در کشور ما نیز که به طور طبیعی روی نوار بیابانی دنیا واقع شده، این مسئله جدی‌تر است. از این رو استفاده درست از منابع آبی و مهار آب‌های سطحی از گذشته‌های دور مورد توجه بوده است. بنابراین مطالعه آب‌ها در کشور ما از اهمیت زیادی برخوردار است.

آب شیرین چیست؟ به آبی که می‌خوریم و در صنعت و کشاورزی از آن استفاده می‌کنیم

شکل ۱- نقشه پراکندگی منابع آبی در ایران

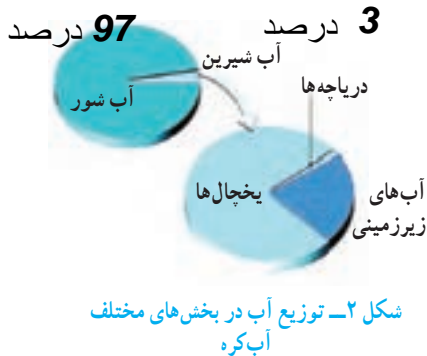
منبع بارش ها از چیست؟

(بخار آب فراوانی در هوا کره (اتمسفر) زمین وجود دارد که پس از تراکم به صورت بارش به سطح زمین می رسد) بارش به شکل های گوناگون دیده می شود که در مناطق مختلف مقدار آن متفاوت است (جدول ۱).

جدول ۱- میانگین بارش برخی شهرهای کشور

نام شهر	اصفهان	ایلام	کرج	تهران	مشهد	بیرجند	زنجان	شیراز	اتزلی	کرمان
میانگین بارش (میلی متر)	۱۱۲	۵۷۵	۲۴۸	۲۳۹	۲۳۸	۱۵۴	۲۸۰	۳۳۷	۱۶۷۵	۱۳۳

زیرا ارتفاع آنها از سطح دریا با هم متفاوت است و به دوری و نزدیکی آنها از دریا هم بستگی دارد. گفت و گو کنید ← در گروه خود درباره اینکه چرا مقدار بارندگی در شهرهای کشورمان با هم فرق دارد، گفت و گو کنید. چقدر از سطح زمین را آب فرا گرفته؟

(بیش از ۷۵ درصد سطح کره زمین را آب فرا گرفته است که مقدار کمی از آن را آب های شیرین تشکیل می دهند) به مجموعه آب های موجود در هوا کره (اتمسفر)، سطح و درون زمین که به صورت جامد، مایع و بخار می باشند، آب کره گفته می شود. آب کره شامل اقیانوس ها، دریاها، دریاچه ها، رودخانه ها، آب های زیرزمینی، رطوبت هوا و یخچال ها می شود.

باران چگونه تشکیل می شود؟

آب کره را تعریف کنید و شامل کدام آب ها است؟

آزمایش کنید

وسایل و مواد: بشر ۲ عدد، مقداری نایلون، کش و یخ
روش آزمایش

۱- دو ظرف شیشه ای (بشر یا لیوان) بردارید. یک سوم حجم یکی از ظرف ها را با آب گرم پر کنید و ظرف دیگر را خالی بگذارید.

۲- دهانه هر دو ظرف را با پوشش نایلونی ببندید و روی پوشش نایلونی قطعات یخ بریزید؛ سپس مشاهدات خود را یادداشت کنید.

۳- در کدام ظرف باران تشکیل می شود؟ در کدام لیوان ابر و باران تشکیل می شود؟ علت آن را توضیح دهید. ←

در لیوانی که محتوی آب گرم بوده در لیوان محتوی آب گرم ابر و باران تشکیل می شود

همان گونه که در سال های گذشته آموختید با تابش پرتوهای خورشید به سطح اقیانوس ها، دریاها و دریاچه ها، آب ها تبخیر می شوند و به بالا می روند. بخار آب در آنجا به دلیل کاهش دما، متراکم و به ابر تبدیل می شود. با ادامه روند کاهش دما، اگر درصد رطوبت و میزان دمای هوا به حد مناسبی برسد، بارش رخ می دهد. هرگاه در فرایند متراکم شدن ابرها، دمای هوا خیلی کم باشد، رطوبت هوا به شکل برف به سطح زمین می ریزد. در صورتی که دمای هوا هنگام

تراکم، بالاتر از صفر درجه سلسیوس باشد، رطوبت هوا به شکل باران به سطح زمین می‌ریزد! اگر قطره‌های باران در مسیر پایین آمدن به سطح زمین از توده هوای سرد عبور کنند به تگرگ

تبدیل می‌شوند.) چه موقع بارش به صورت تگرگ خواهد بود؟

فعالیت

در یک روز بارانی با استفاده از یک ظرف و خط کش میزان بارندگی را در محل زندگی خود اندازه‌گیری کنید. اگر این آزمایش را با چند ظرف مختلف انجام دهید، چه نتیجه‌ای می‌گیرید؟ راهنمایی: در صورت عدم بارندگی از آب پاش استفاده کنید. توجه کنید که دهانه آب پاش از دهانه ظرف بزرگ تر باشد. اگر نوع ظرفها مختلف باشد مقدار بدست آمده یکسان

نیست بنا براین باید از ظروف استاندارد استفاده کرد (هواشناسی دانشی است که درباره شناخت جو و هوای اطراف کره زمین به مطالعه و تحقیق می‌پردازد. یکی از مهم‌ترین کارهای هواشناسی اندازه‌گیری مقدار بارندگی است که در ایستگاه‌های باران سنجی برحسب میلی‌متر انجام می‌شود.)

شکل ۳- ایستگاه هواشناسی

منظور از هواشناسی چیست؟

و مهم‌ترین کار هواشناسی چیست؟

اطلاعات جمع‌آوری کنید

در یک فعالیت گروهی درباره بارور کردن ابرها و تشکیل باران مصنوعی تحقیق، و

نتیجه را به کلاس گزارش کنید. بوسیله ی یخ خشک آنها را سرد یا بوسیله ی

نقره نیترات آنها را متراکم می‌کنند

باران کجا می‌رود؟

برای رسیدن به پاسخ این پرسش نخست آزمایش زیر را انجام می‌دهیم.

آزمایش کنید

وسایل و مواد: ظرف شیشه‌ای، مقداری ماسه و رس

روش آزمایش

۱- در یک ظرف شیشه‌ای مقداری ماسه (حدود ۷۰ درصد) و خاک رس (حدود ۳۰ درصد) را با هم مخلوط کنید و سطح آن را به صورت شیب دار و متراکم درآورید.

۲- لیوان آبی را از قسمت بالای سطح شیب‌دار خالی کنید.

۳- حرکت آب را با دقت مشاهده کنید و مسیر جریان آن را رسم کنید.

نتیجه مشاهده‌ها را در گروه خود به بحث بگذارید.

آب از بالا به پایین جاری می‌شود

پس از هر بارندگی آبها چه می شوند؟

پس از بارش، بخشی از آب تبخیر می شود و به هوا کره (اتمسفر) صعود می کند. قسمتی از آن در سطح زمین، جاری می شود و بخش باقیمانده به درون زمین نفوذ می کند (شکل ۴).

شکل ۴- مسیر حرکت آب حاصل از بارندگی

به فر

آب های جاری پس از هر بارندگی آب های جاری در چه جهتی جریان پیدا می کنند؟

بخشی از آب باران در سفر خود روی زمین به طرف مناطق پست تر جریان پیدا می کند. این آب ها پس از به هم پیوستن در جهت شیب زمین حرکت می کنند و به دریاچه ها، دریاها و اقیانوس ها می ریزند. منطقه ای که آب های سطحی آن توسط یک رود و انشعابات آن از نقاط مرتفع به سمت نواحی پست تر هدایت می شود، حوضه آبریز نام دارد.

حوضه ی آبریز چیست؟

فعالیت

در بخشی از حیاط مدرسه که شیب دار است به وسیله آب پاش، پارچ یا ... مقداری آب در چند نقطه نزدیک به هم در سطح زمین بریزید؛ سپس مسیر حرکت آب را رسم کنید. رسم خود را با شکل روبه رو مقایسه کنید.

آب در جهت شیب زمین حرکت می کند.

حوضه ی آبریز دز که از رودخانه های سزار کشور، سبز، چم چیست، اسک، رودخانه الیگودرز

اطلاعات جمع آوری کنید
نام چند حوضه آبریز استان خود یا استان های مجاور را ذکر کنید.
تیره، رودخانه بختیاری، سرخاب تغذیه می شود

انسان از گذشته، آب را به عنوان یک نعمت خدادادی می دانسته. برای بهره برداری بهتر و جلوگیری از هدر رفتن آن به فکر احداث سد روی رودخانه ها بوده است. امروزه با احداث سد به این هدف مهم دست یافته است. کشور ما نیز در زمینه سدسازی موفق بوده است.

هدف از احداث سدها چیست؟

آیا سرعت آب رودخانه ها یکسان است ؟

خیر! سرعت آب رودخانه ها با هم متفاوت است و به عوامل مختلفی بستگی دارد. رودخانه در مسیر حرکت خود ممکن است به صورت مستقیم یا مارپیچ جریان داشته باشد. اگر شیب زمینی که رودخانه در آن جریان دارد، زیاد باشد، رودخانه مسیر مستقیم پیدا می کند (شکل ۵- الف و ب) و در صورتی که شیب زمین کم باشد، رودخانه مسیر مارپیچی به خود می گیرد (شکل ۶).

شکل مسیر یک رودخانه به چه چیزی بستگی دارد؟

اطلاعات جمع آوری کنید

با مراجعه به منابع معتبر علمی درباره اثر عوامل دیگر بر شکل مسیر رود (مستقیم یا مارپیچی) اطلاعاتی جمع آوری و به کلاس گزارش کنید.

سرعت حرکت آب ، ارتفاع از سطح دریا جنس زمین

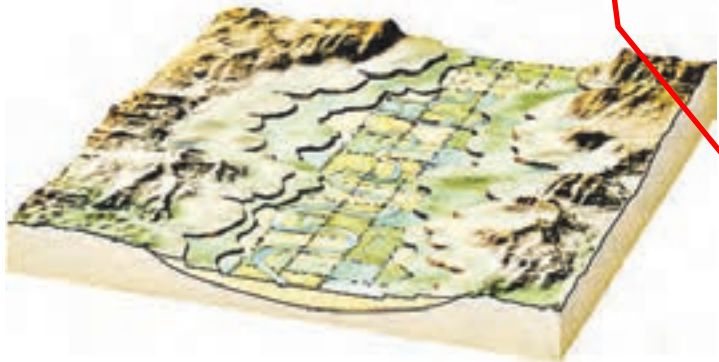

(الف)

(ب)

شکل ۵- مسیر رودخانه مستقیم

شکل ۶- مسیر رودخانه مارپیچ

بهفر دبیر علوم تجربی ناحیه دو خرم آباد

@behfaroloum7

شکل ۷- آبشار- استان لرستان

آبشار را تعریف کنید

رودخانه در ادامه مسیر خود ممکن است به محلی برسد که بستر آن به طور ناگهانی دچار اختلاف ارتفاع می شود. در این صورت آبشار (تندآب) ایجاد می گردد. علت تشکیل آبشار این است که آب در مسیر جریان خود، ابتدا از سنگ های سخت و مقاوم سپس از سنگ های نرم و کم مقاومت عبور می کند. بر اثر فرسایش در زمان نسبتاً طولانی، سنگ های مقاوم برجای می ماند و سنگ های نرم از بین می روند و اختلاف ارتفاع در مسیر رود ایجاد می شود که به آن آبشار گفته می شود (شکل ۷).

علت تشکیل آبشار را توضیح دهید

آلودگی رودخانه ها چه اثرات مضرى دارد؟

شکل ۸- آلودگی آب رودخانه

در گذشته تصور بر این بود که به دلیل فراوانی آب در رودخانه ها، تخلیه فاضلاب ها در آلودگی آنها تأثیری ندارد؛ در حالی که امروزه ثابت شده است که کمترین آلودگی در رودخانه ها باعث ایجاد مشکلات زیست محیطی فراوانی می شود (شکل ۸). رودخانه ها به عنوان بخشی از محیط زیست و منبع تأمین کننده قسمت عمده ای از آب آشامیدنی، کشاورزی و صنعتی نیاز به حفاظت و توجه بیشتری دارند.

خود را بیازمایید

به نظر شما مهم ترین منابع آلوده کننده رودخانه ها کدام اند؟ ← فاضلاب های شهری-صنعتی و کشاورزی
 آلودگی رودخانه ها چه مشکلاتی را ایجاد می کنند؟ ← مرگ آبزیان- شیوع بیماری ها

دریاچه را تعریف کنید

دریاچه ها

بخشی از آب کره که در سطح خشکی ها واقع شده است و به طور طبیعی به آب های آزاد راه ندارد، دریاچه نامیده می شود. دریاچه یک محیط زنده و پویاست که جانداران مختلفی در آن زندگی می کنند. دریاچه ها از نظر تأمین مواد غذایی، مواد معدنی، ذخایر نفت و گاز، گردشگری، تعدیل آب و هوای منطقه، حمل و نقل و کشتیرانی اهمیت دارند.
 (بزرگ ترین دریاچه جهان، دریاچه خزر است که به علت وسعت زیاد به آن دریا گفته می شود) (شکل ۹). دریاچه های کشورمان از نظر چگونگی تشکیل با هم متفاوت اند. برخی از آنها به طور طبیعی و بعضی از آنها توسط انسان ایجاد شده اند.

شکل ۹- دریاچه خزر

بزرگترین دریاچه ی جهان چیست؟

برخی از فواید دریاچه ها را بیان کنید

جدول زیر را تکمیل کنید.

نام دریاچه	استان/استان‌ها	علت تشکیل
.....خزر	گیلان/مازندران/گلستان	باقیمانده دریای قدیمی به نام تیس
ارومیه	آذربایجان غربی و شرقی	شکستگی‌های قسمتی از سنگ کره
.....سیلان	اردبیل	دهانه آتشفشان
دریاچه درون غار علیصدر	.....همدان	بالاتر بودن سطح آب‌های زیرزمینی از کف غار

شکل ۱۰ - دریاچه‌ها هم می‌میرند.

شکل ۱۱ - دریاچه سیلان - دهانه آتشفشان سیلان

شکل ۱۲ - سواحل پرتگالی جنوب کشور

دریاچه‌های مصنوعی به چه منظور احداث می‌شوند؟

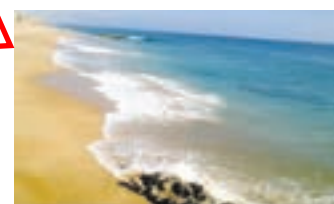
دریاچه‌هایی که به‌طور مصنوعی ایجاد می‌شوند بر اساس نوع کاربرد و بهره‌برداری از آن متفاوت‌اند. برخی از دریاچه‌ها در پشت سدها به وجود می‌آیند. از آب ذخیره شده در این دریاچه‌ها برای تولید برق، کشاورزی و آب آشامیدنی استفاده می‌شود؛ مانند سد امیرکبیر که در شمال شهر کرج واقع شده است.

گاهی دریاچه‌هایی در اطراف شهرها به منظور تعدیل دمای هوا، حفظ محیط زیست و توسعه گردشگری ایجاد می‌شوند؛ مانند دریاچه مصنوعی شهدای خلیج فارس که در منطقه چیتگر تهران احداث شده است

چرا زمین از فضا به رنگ آبی دیده می‌شود؟

دریاها و اقیانوس‌ها

حدود ۹۷ درصد حجم آب کره در دریاها و اقیانوس‌ها قرار دارد و تقریباً $\frac{3}{4}$ سطح زمین را آب می‌پوشاند. به همین دلیل سیاره زمین از فضا به رنگ آبی دیده می‌شود.

شکل ۱۳ - سواحل هموار خلیج فارس

شکل سواحل دریاها در جاهای

مختلف، متفاوت است. در قسمت‌هایی که جنس سنگ‌های ساحلی در برابر فرسایش مقاوم‌اند، شکل ساحل به صورت صخره‌ای و پرتگاهی است (شکل ۱۲). در قسمت‌هایی که سنگ‌های ساحلی مقاومت کمتری دارند، شکل سواحل به صورت هموار و ماسه‌ای است (شکل ۱۳).

شکل سواحل به چه عواملی بستگی دارد؟

شکل ۱۴ - کشور ما از طریق خلیج فارس و دریای عمان با آب‌های آزاد ارتباط پیدا می‌کند.

گفت و گو کنید

درباره منابع آلوده‌کننده دریاها و دریاچه‌ها و تأثیر آنها بر محیط‌زیست در کلاس

گفت و گو کنید.

فاضلاب کشتی‌ها - نشست نفت از کشتی‌ها و سکوهای حفاری نفت - ورود آب‌های آلوده از طریق رودخانه‌ها

امواج دریا چه اثراتی دارند؟

حرکات آب دریاها به چه صورت هایی است؟

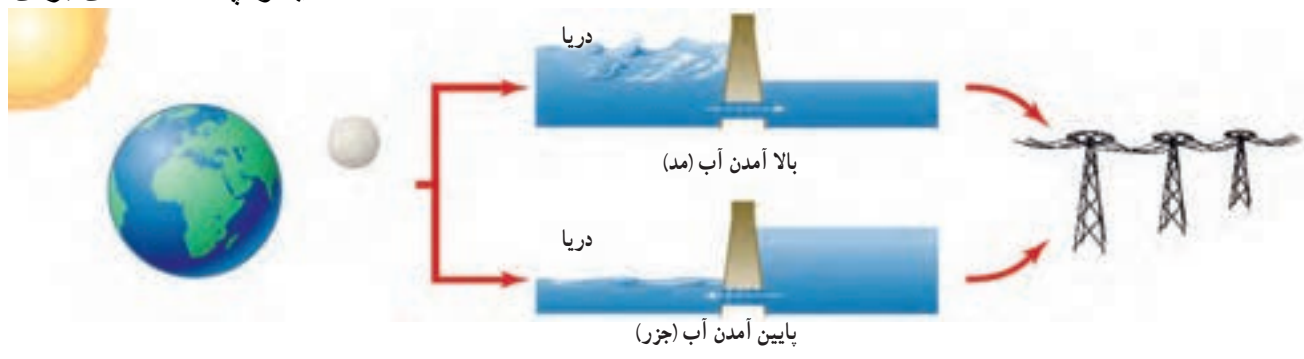
آب دریاها به دلایل مختلف دائماً در حال حرکت اند. این حرکت به صورت امواج دریا، جریان های دریایی و جزر و مد است. به حرکت آب به سمت بالا و پایین، موج آب گفته می شود. امواج دریا باعث فرسایش و تغییر شکل سواحل می شوند هنگام وقوع زلزله و آتشفشان های زیر دریایی، امواج بزرگی در دریا ایجاد می شود که به آن آبتاز (سونامی) می گویند.

بیشتر بدانید
در خلیج فارس و دریاهای عمان و خزر نیز جزر و مد وجود دارد.

تعریف موج چیست؟
سونامی چیست؟

جزر و مد در اثر نیروی گرانشی ماه و خورشید ایجاد می شود. به بالا آمدن آب و حرکت آن به سمت ساحل مد و به پایین رفتن آب در سواحل، جزر گفته می شود. برخی کشورها از جزر و مد در تولید انرژی الکتریسیته (شکل ۱۵) و ماهیگیری استفاده می کنند. در دوران دفاع مقدس، رزمندگان برای عبور از اروند رود از پدیده جزر و مد استفاده می کردند.

علت جزر و مد چیست؟ آنها را تعریف کنید و چه استفاده ای برای ما دارند؟

رزمندگان اسلام با محاسبات دقیق خود روی مقدار و ساعات جزر و مد اروند رود تحقیق کردند و تصمیم گرفتند زمانی که جزر و مد به حد اکثر اندازه خود می رسد، عملیاتی نفوذی را شروع کنند تا احتمال دیده شدن غواصان خط کشتن توسط دشمن کم تر بشود

اطلاعات جمع آوری کنید
چگونه رزمندگان به منظور عبور از عرض رودخانه اروند از پدیده جزر و مد استفاده می کردند؟

یخچال ها چگونه تشکیل می شوند؟

در مناطقی از کره زمین که میانگین دمای هوا از صفر درجه سلسیوس کمتر است، بارش عمدتاً به صورت برف است. با انباشته شدن برف طی سال های متمادی در این نواحی، یخچال تشکیل می شود. یخچال ها به طور کلی به دو دسته قطبی و کوهستانی تقسیم می شوند. یخچال های عظیم قطبی در نواحی قطب شمال و جنوب کره زمین قرار دارند و یخچال های کوهستانی در نواحی مرتفع سطح خشکی ها تشکیل می شوند (شکل ۱۶).

شکل ۱۶ - یخچال علم کوه - استان مازندران

یخچالها به چند دسته تقسیم می شوند؟